

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 67 (16372) ■ 2001 чылдың июнь 9, суббота ■ Ат салган шагы 21.00 ■ Садар өртөз 3 рубль.

ТКУ 5 ХАРЛААН ДИДИМ БАЗЫМНАР-БИЛЕ

Июнь 6-да В.Кок-оол атыг хөгжүм-шөп театрына Тыванын Күрүнне университетиде 5 чыл болган оюн-демдегил эрттирген. 6 чыл дээрге ындыг-ла кончуг хей эвес үе, ынчалза-

даа университетке эң-не берге болгаш солун чылдар, чүге дизе оон моон-даа ынай хөгжүүрү оон эге даваа канчаар салдынганындаа хамааржыр болгай. Бөгүн ол бичи-даа болза, дидим

базымнар-биле бурунгаарлап, чоорту өзүп, бажыгыл оорар. Кызылдың күрүнениң педагогика институтун Тыванын күрүнне университетиде кылдыр адаан соонда чүу ескерилгенин? Кызылдың педагогика

институтун, Красноярскинин политехниктиг институтун, Красноярскинин агроуниверситетинин Кызылда салбырларын каттыштырар сорулга чедип алдынган. Аңаа ТКУ-нун эң баштайгы ректору Орлан Базырович БУЗУР-ООП улуг улуг-хууун кириген.

5 чыл иштинде университетте чаа алды мергежил ажиттыгын: көдээ ажал-агый факультетинде — "Бүдүрүлгө технологиязы болгаш көдээ ажал-агый сайгарылгазы", инженер-техниктиг факультетте: "Экономика", "Хоорай тууду болгаш ажал-агый", "Бухгалтер үчүдү, анализи болгаш аудит", филология факультетинде: "Англи дыл" база "Күш-культура болгаш спорт". Республикага асыктыг мергежилдерини ам-даа ажалдарын планнап турар.

Амгы шагын дериг-херексел чокта Күрүнениң дээди өөредилге талазы-биле негелдерин хандыраы берге. Ынчангаш ТКУ-нун материал-техниктиг баазанын чаартыр, бажыглар чадазы эгелээн.

Бо хүннерде эң-не чидиг айтырылганын бирээзи — ТКУ-нун чаа туудун ажылгала-че кириери. Оран-сава чедишпезинден төөгү факультетиде ТКУ-нун ниити чурттапга бажыныгын ийги кадында, филология факультетиде республиканың дүлөй уруулар школазын чартын ээлеп турар Оран-сава чедишпези чаа мергежилдер ажалдарына база шаптыгыт. Чаа тууду ажалгала кире берзе, улуг номчулга залын, Россияның дээди өөредилге черлеринче кирерин белектерээр салым-чааныг уруулар лицейин ажалдарын база планнап турар.

Бо хүнде университетте 8 факультет, педагогиктиг колледж, белекел салбыры, аспирантура, бот-өөредилге салбыры, Хакасиянын Н.Ф. Катанов атыг университетинин база Москваның Саң-

хөө-юридиктиг академиязын салбырлары бар. Бо улуг коллективте 280 башкы бар, оларнын 42 хуузу эртем-инженер ажалдарын кылып турар. Университеттин башкыларының база эртем ажалдарынын 33 хуузу эртем чадалыг.

ТКУ-нун 5 чыл оюн тава-рыштыр байыр чедирип келген аалчылар, башкылар, студентилер көвей болган. ТР-ниң Чазак Баштынын ораакчызы Ч.Ч.-Д. Ондар байыр чедирип, чүве чугаалааш, ТКУ-нун материал-техниктиг баазанын бажыглары-биле компьютерлер садып бээрин аазаан. ТР-нин Күрүнениң эртем болгаш дээди өөредилге черлеринин комитетиде факт-ы, эртем-инженер институду 20 муң рубльге эртем ажалдарын, төөгү факультетинге телефонну, ТР-ниң Өөредилге яамызы, Кызыл хоорай чагыргазы дээш өске-даа аалчылар белек-селээн сунган.

Хей чылдарда үре-түн-недиг ажалы дээш РФ-тиң Өөредилге яамызы ТКУ-нун эртемденери Ч.Т. Сагды, С.С. Курбатская Россия Федерациязынын улус өөредилгезинин хүндүтүг ажалдары деп атты тывыскаан. ТР-ниң Дээди Хуралы Н.Г. Дубровскийни, К.Б. Доржуни, Л.Н. Власованы Хүндүтүг бажыглары-биле шаңнаан. ТКУ-нун ректору Н.Г. Дубровский дыка хей бажыгларын ажалын үнелеп, оларын шаңнап мактаан.

Чаа-ла 5-ле харлыг ТКУ-га ам-даа улам сайзыраарын, белек эвес ажал-иштиг бажыгларына чедишкенин күзеп каалынар.

Алдыңай СААЯ.

ЧУРУКТА: биология эртемнеринин доктору Ч.Т. Сагды, доцент А.И. Жданов, ТКУ-нун ректору, биология эртемнеринин кандидаты Н.Г. Дубровский.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Хүндүтүг Шериг-оол Дизижикивич! Россия Федерациязынын Күрүнне бот-догуннаашкынын декларациязын хүлээп алган хүнү-биле Силерге байыр чедиридим.

Июнь 12-ни Россиянын хүнү деп адаар эргелиг бис. Ол байырдал — национал чангыс эп-сеткил каттыкшыкынын болгаш бистин Төрөөн чуртувустун амгы база келир үези дээш ниити харысалганын демдээ-дир. Үе бистен күрүнениң, ниити-

лелдин болгаш Россиянын хамааты бүрүзүнү чаагай чоруу дээш, хосталганын болгаш демократиянын эрге-ажыктары дээш демниг база күженишкенин ажалдарын бистен негеп турар.

Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринге кадыкшылды, чаагай кежик-чолду болгаш чедишкенин күзедим. Россия Федерациязынын Президентинин В.ПУТИН.

Хүндүтүг Шериг-оол Дизижикивич!

Россия Федерациязынын Күрүнне бот-догуннаашкынын дугайында декларацияны хүлээп алган хүнүнден 11 чылы-биле Силерге байыр чедиридим!

Бөгүн Россия демократтыг чаартылгаларын оруу-биле бүзүрелдиг бурунгаарлап,

политиктиг болгаш социал-экономикалык хөгжүлден нарнын айтырылганын шийтирлел турар. Бо талазы-биле чедишкенин күрүнне эрге-чагыргазынын бүгү системанын демниг база харысалгалыг хөдөлүшкенин-ринден, оон төлээлекчи бүрүзүнү мергежилден болгаш шийтирлел чоруун-

дан дорт хамааржыр.

Силерге болгаш Силерниң чоок кижилеринге кадыкшылды, аас-кежин болгаш чаагай кежикти күзедим.

Хүндүлел-биле, Россия Федерациязынын Президент Администрациязынын улутрукчузу А.ВОЛОШИН.

Хүндүтүг Шериг-оол Дизижикивич!

Силерни байырдал-биле — Россия Федерациязынын Күрүнне бот-догуннаашкынын дугайында декларацияны хүлээп алган хүнү-биле сет-

килим ханызындан байыр чедирип олур мен.

Силерге сеткилим ханызындан чаагай кежик-чолду, сагыш-сеткилдин омак-сергек болур чоруун, келир үеги бүзүрелди, бистин Төрөөн

чуртувустун чаагай чоруу дээш ажал-чорудулгага чедишкенин күзедим.

Хүндүлел-биле, Россия Федерациязынын Иштики херектер сайды Б.ПРЫЗЛОВ.

Хүндүтүг Шериг-оол Дизижикивич!

Россиянын Хамаарышпас чорунун хүнү-биле Силерге байыр чедиридим! Бо байырдал ам-даа аңык, чаагай чангышлар ам-даа өзүп четтикшелек, патриотизмге, бодунун чуртууга чоргарлап билер чорукка, бодунун телептиг чоруун үнелеп билер чорукка ам-даа өөренир ужурул бис.

Россия Федерациязынын бот-догуннаашкын дугайында декларацияны хүлээп алган хүнүнден оон бир чылдар дургузунда бистин амдыралымыс көлчөк ескерилген. Бистер хейнү чедип алган бис,

эвээш эвес чүүлдерин чидирген бис. Ынчалзажок бистер чаартына берген, хостог болгаш демократтыг берген чурттап турар бис. Бистер шуттуус калы бергелерин ажал эртип шыдаар бис дээринге бүзүрелдиг мен, ынчангаш Россия турум болгаш чечектелген чурт апар.

Силерге кадыкшылды, келир үеги бүзүрелди, бистин улуг төрөөн чуртувустун чаагай чоруу дээш тургузукчу күш-ажылга чедишкенин күзедим.

Хүндүлел-биле, РФ-тиң Күрдүмезинде ОВР фракциянын улутрукчузу Г. БОСС.

СЕТКИЛИМ ХАНЫЗЫНДАН

1990 чылдың июнь 12-де Россия Федерациязынын Күрүнне бот-догуннаашкынын дугайында декларация хүлээп алдынган. Ол болушкун ниитилелдин чаартылганын болгаш демократтык-жазынче оруунга чулула үе-чада болган. Ол хүн бистен ыраан тудум-на, Тыванын болгаш Россиянын амдыралыгга оон ужу-дузаны улам-на тодарап турар.

Оон бээр оон бир чыл эркен. Ол үе дургузунда Россияга кандыг аар-берге болушкуннар турбаан дээр. Өске чурттарга болза оон каттап тургузарыга хей-хей чылдар негетинер турган ийик. Коммунисттик система дүшкен. Россиянын болгаш Тыванын Үндөзүн Хоойлулары хүлээп алдынган. Бүгү-ле республикаларга, оон иштинде Тывага, база-ла күрүнне эрге-байдалдарын бажыгалаан. Ол чорук чамдык реформаларын хүлээп аларынын, культураны болгаш угаан-бодалды каттап сайзыралынын эгези болган. Чүдүлгө-сүзүлгө дээш кижилерин истеп-сүрери соксаан. 1993 чылдың күзүндө Тывага XIV Далай-лама чораан. Оон Ыдыктыг дурдуглазы келир күзүн республикага база каттап келир аазап турар.

1994 чылдың чайында Россия күрүнениң Баштыны — РФ-тиң Президентизи Б.Н. Ельцин Тывага бир-ле дугаар чорааш, чамдык шыгыг социал болгаш экономикай айтырылганын шийтирлээринге дузалаан.

Россиянын Хамаарышпас чоруун чарлаанынын хүнүнден эрткен үеде чартырыллар-даа четчири-биле тургулаан. Ынчалзажок оон чылдарнын кол чаалап алышынын чүдөлүг, кижилер хостуу-биле тынгарылган, хынамчалыг, кичээ-гейлиг хая көрүп, боттарынын бодал-

дарын чугаалап өөрени берген болур. Бөгүн кижэ бүрүзү бодунун салым-чолун боду шийтирлээ.

Байдалды бодамчалыг, хынамчалыг угап көөр чорук-ылдар дамчып келген. Үредээшкенин үези эрткен — тургузуп эгелээр үе келген деп медегер билеп турар бис. Күштүг, ажалдап турар база шынгы эрге-чагырга чокта, чогумчалыг, кедилги болгаш төлөптүг амдыралды тургузары болдунмас. Россияга эрге-чагырга чадаларын бажыгларынын оруунга бистин республика улуг базымны кылган. Тыва Республиканың чаа Конституциязы бүгү чоңун референдумунга хүлээп алдынган, Россиянын Үндөзүн Хоойлуларга ол чөрүшкөк эвес. Тыва болза хоойлуудулгада карышкартарны чалтакша, Россиянын бүгү девискээринге чангыс аай эрге-хоойлуулуг болгаш экономикай девискээрин тургузары дээш туржуп турар Федерациянын эң баштайгы субъектизи болу берген. Политикадан чайлаар үе келген дээрин ам билеп турар бис. Оон орун экономика ээлээр ужурул. Бо угланышыкын-биле бурунгаарлап, Россияны күчүлүг болгаш чечектелип турар күрүнне болдурар дээш холувусту безенипкеш, бистер бүгүдө ажалдаар апар бис.

Россиянын Хамаарышпас чоруунун хүнү-биле Тыванын бүгү чурттагыч-ларына сеткилим ханызындан байыр чедиридим! Силерге бажыг кадыкшылды, күш-ажылга чедишкенин, аас-кежикти болгаш чаагай кежик-чолду күзедим!

Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Баштыны Ш.Д. ООРЖАК.

БОТТАРЫВЫСТАН ХАМААРЖЫР

Эргим чангыс чер-чурт-туглары!

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи) Россиянын хүнү-биле силерге сеткилдин ханызындан изиг байыр чедириди! 11 чыл мурунунда чарлаттыг Россиянын күрүнне бот-догуннаашкынын бистин чуртувустун чаа төөгүзүнү санаашкынын эгези болган.

Эрткен чылдар янзы-бүрү хей-хей болушкуннар-биле догдан. Чонун амдыралыгга бүдүн үе-чадада четчир кире ындыг болушкуннар болулаан. Хамаарышпас

күрүнне, делегей ниитилел-гезининден эргепш кижигү болур Россия дилеп тывышкынын болгаш тургусту-нуушкунунун 10 чылынын соонда, делегейге бистер ажал апарган бис. Ынчалзажок Россия кол сорулганынче оруунун — хамааты ниитилелди тургузарынын оруунун ам-даа чүгө эгезинде, ындыг ниитилелге дээди үнелиг чүүл кижэ, оон эргелери болгаш хосталгалары болу бээр. Хей-ле чүүлдер кылдынган, ынчалзажок кылыр чүүлдер ам-даа эндерик.

Чурттуң келир үези хей чергези-биле бистерден хамааржыр дээрин ам медегер билери чулула. Чогу-на бистер, Россиянын хамаатылары, бистин чуртувусту күштүг база чечектелип турар, а боттарывыстың амдыралыгын чогумчалыг турум болгаш төлөптүг кылыр болуу база кылыр ужурул-даа бис.

Россиянын хүнү-биле, эргим чангыс чер-чурттуглары! Тыва Республиканың Дээди Хуралынын (парламентизинин) Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

ТЕЛЕГРАММА

ДОКТААТКАНЫ-БИЛЕ

Россия Федерациязынын Пенсия фондузунун баштаар черинден ТР-ниң Президентизи Ш.Д. Ооржактын адынга телеграмма келген. Ону моон адаанда парладыс.

Социал ажалдагынын хүнүн байырлаар кылдыр доктаатканы-биле Россия Федерациязынын Пенсия фондузунун баштаар чери байыр чедирип тур. Бөгүн Пенсия фондузунун девискээр салбырлары, Россиянын чурттагыч чоңунун социал камгалаалынын органнын күрүнениң социал политикаын ботандыраарынын кол взенозу болуп турар.

Силерниң харысалгалыг, мергежилдиг ажалыңардан Россиянын хамаатыларынын төлөптиг, элээн хандырылган амдыралыг, чыргалдыг улуг назынче бүзүрелдеринин боттанышыкын улуг чергези-биле хамааржыр. Россиянын хамаатыларынын социал камгалаалынын сорулгаларын шийтирлээринге үре-түнелдиг кады ажалдагылга калбарар дээр-

зинге бүзүрелди илереттис. Силерниң чаагай ажал-чорудулганага чедишкенин-нерлиг болурунун, каң дег кадыкшылдыг, хууда аас-кежиктиг болурунун, чаагай кежиктиг күзээшкенин күзүп аң көрүдөр.

Россия Федерациязынын Пенсия фондузунун баштаар черинин даргазы ЗУРАБОВ.

ТОМУЙЛААШ-КЫННАР

Тыва Республиканың Конституциязынын 111 чүүлүнүн 2-кезегинин "ж" пунктунга дүүштүр Тыва Республиканың Президентизи 2001 чылдың июнь 4-те "Чарлыгын езуугаар

Евгений Леонидович ОСЕРДЦОВ — Тыва Республиканың Чазак Баштынын ораакчызы;

Петр Александрович МОРОЗОВ — Тыва Республиканың Ниити болгаш профессионал өөредилгезинин яамызынын сайды;

Лариса Сынаевна МОНГУШ — Тыва Республиканың Көдээ ажал-агый болгаш аш-чем яамызынын сайды;

Виктор Оюнович НАК-СЫЛ — Тыва Республиканың Культура болгаш кино яамызынын сайды кылдыр томуйлаттырганнар.

Тыва Республиканың Президентизинин 2001 чылдың июнь 4-те чарлыгын езуугаар Борис Константинович Балчий-оол Тыва Республиканың Эт-хөргөңи харылзааларын талазы-биле күрүнне комитетинин даргазы албан-дужаалдан хостаттырган.

Кижиниң эргелеринин камгалаы

ЧЫЛДЫРЫШКЫН ЧОККА ДУЗАЛААН

"Тыва Республиканың Президентизинин чанында Кижиниң эргелеринин талазы-биле комиссия бодунун хөлчөк чулула ажалыг болгаш чөптүг ажал-чорудулганын уламчылаар боор дээрзинге бүзүрелди илередирин чөпшээрер көрүдөр. Комиссиянын ажалынын дугайын Тыванын бүгү чурттагычлары массалыг информация чөпсөткенин дамчыштыр билеп алган турарын күзээр-дир мен".

Кызыл кожунунун Каа-Хем суурда чурттап турар ашаккадай Т.В. Екимова биле А.М. Екимов Ш.Д. Ооржакка чагаазыга ынчаар бижээ.

Чөрүцээлге берге байдал тургустунуп келирге, эрге-хоойлу камгалаар органнын тоомча чок чорундан камгалап дилеп, ТР-ниң Президентизинин чанында Кижиниң эргелеринин талазы-биле комиссия олар билдиришкенин бижээнер, ук

Бедик шаңналдар-биле

Тыва Республиканың "Шылгараңгай күш-ажыл дээш" медалы-биле республиканың чурттагыч чоңунун социал камгалаалынын талазы-биле ачы-хавыялары дээр Россия Федерациязынын Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызынын сайдынын бирги ораакчызы Галина Николаевна КАРЕЛОВА;

республиканың конституция тургузууга улуг салышкыны дээш Россия Федерациязынын Президент Администрациязынын

бадыткаттыгын. Чөптүг чоруктиеп үнгөн. ТР-ниң ИХ-нын удуртулганы байдалды боттуу-биле үнелеп көрөш, Д.Д. Дажимбаның негелдезинге харыны кончуг шалышкын берген.

"Кайдын-даа деткимче ал чадашкан бис. ТР-ниң Президентизинин чанында Кижиниң эргелеринин талазы-биле комиссияге билдиришкенин кийрген соонда, биске хамаарыштыр чөптүг чорук каттап тургустунду — деп, олар бижээнер. — Бистер, бөдүүн кижилер, ол комиссия Тывага эргежок чулула деп санап турар бис. Кандыг-бир айтырыгын шынын-биле көөр болгаш шийтирлиг хевирлиг кижэ — Данов Данилович Дажимба дээрзи ону удуртуп турары кончуг

эки-дир. Өске кижиниң айтырыгын чүрээнге чоок хүлээп алыр кижэ болду. Биске көргүскен дузаны дээш Комиссия даргазына өөрүп четтиргенин илередирин чөпшээрер көрүдөр. Кижиниң эргелеринин талазы-биле комиссиянын башкарыкчызы кижэ болганында, Шериг-оол Дизижикивич, Силерге өөрүп четтиргенин база илередиксээр-дир бис. Д.Д. Дажимбаның удуртканы болгаш Силерниң контролоннар езуугаар ажалдап турар комиссия Тываның бүгү чурттагычларына эргежок чулула деп бүзүрел көрдүс. Ол кижиниң конституциялык эргелеринин маадылакчызы болгаш камгалакчызы болуп турар-дыр".

Василий КРИВДИК.

Күрүнне эрге-хоойлу эргелеринин кылдыс начальниги Анатолий Васильевич ДУБИНИН;

республиканың конституция тургузууга улуг салышкыны дээш Россия Федерациязынын Топ сонгудула комиссиязынын Организас-методиктиг эргелеринин чөвүлекчизи Сергей Петрович КРЫЛОВ

Тыва Республиканың Президентизинин 2001 чылдың июнь 1-де Чарлыгын езуугаар шаңнатканнар.

ЧУЛА БОЛУП ЧЫРЫП ЧОРУУР

Бичик шаамдан билип келиримде-ле ала-иём чааандан көшкөш чылдың чалап чорашаан Кожай уну хонаштары: Эзим адаа Оймак, Алды-Борбак Арыг, Устүү-Борбак-Арыг чайнын башкы айы үнү, шөңгө чөчөз чаштып, хектер, куштар эдил турар үеде баарга, магалыны чүү дээр. Эртенги күн херели даглар бажына дээлек чорда, мында-мында ыштар баштарында бора-хектерниң үн алчып, чаржып ыргалардан кижик чайгаар уйгулар отуп, сергей бээр чүвө. Шап ол өйдө авазыш шад-ла туруп келген, чир сарып шайын хайындырып алган, оозунаартан алгаш, хой-ешкү, инек-саанын саап кириптер. Кижик бичизинде шуглак иштине чыгынар эвес, туруп келгеш, бызаа тыртыжып, эмиг дошпузу хорлагылап кестигилей берген инектерин дагылазын чаажыктырып дырбап бээр. Чаш-даа болза бызааларнын дошкуну чокчуг, та жеке катап будум бастырып ийнээн. Балдыр-бээжек үезинде идик кедер эвес, хая-дашка-даа, изиг элезин-доуракка-даа, чидиг тенгир хараганар аразында таангайы караа када берген анай-хураган, өшкү-хой бызаа бажы дозуп маңап чоруур. Тен белең кадалбас-даа. Ол чоруурда, анаа хол курут чоруур эвес. Хөлгези шыык-хаак ийикке чинге будук болуп. Чөпсөз — ча-согун черле кагбас. Чичгежек кургаг талды кончуг бажыг кириш-биле эй тыртык, кылган ча, бажы шийи демир-лиг согун кончуг ыраакыл болгаш дээштиг болуп. Калы-кожа үе-черем эш-өөрүм-биле ынчалдыр кылган чөпсөз-бис биле кара адар хамаанчк, өрге-куске, куштар-даа адар чордуус. Бир катап каяа кырынга орган кушкышты аларымга дээпкен. Балыглан-ган куш ушакш, кожаыс аалдың коланынга далбанна-дып ужул четкеш өлгөн. Ол дээш авамга кулаам изин-

недир долгаткан мен.

А ол аалдың эзелери: “Чаш анай-хурагачнар өлүмнээр апарды, силерниң оглунарың хайы-дыр” — деп авамга чар-быттыннары-даа тургулаан. Ооң соонда ча-согунунмуну дигир амытанче угландырбас апарган мен. Кожай унунуң делгем олар белчирлиг делгемнери Устүү-Борбак-Арыг, Устүктен эгелээш Эзим адаа Оймакка чедир өгбөлө-ринин чуртун ээлеп, мал-маганын семитип хонгулаан төрөл-дөргүл чонуну аалдары эңдерик боор чүвө. Мээң чашкы, элээди шаам бо чай-лактарга эртен болгаш ол чоок-кавы делгемнениң каас-чараш бойдус чурумалы сеткил-сагыжымга сиңигип кээзэ мөңгөдө утундурбазы-биле артып калган. Эн баштай билип келиримге, Улуг-Бор-Бак-Арыгтын делгем шөңгүнө 9 кожуунуң чанчыл болган улуг байырлалы болган черге чажывыстан кады ойнап өскөн эжик Каангы Сеңгии база аамы Баргына-биле ол хой улус чыгылан черге көр-бөз чүбүстий көрүп, сонуур-бааан чүбүстий сонуурган барган бис. Долгандыр би-жиктерлиг кызыл пөс шыл каан ынчангы индир деп адал турганы бедигээште дарга-лар, хүндүлүг каш кижилер турар чораш. Индирниң саргаа чоокка чедир турду ийин. А богда, кижик бажы кизир, айт бажы козурт деп чүвө ол чорду. Ында-мында дыйтарда, шеттерде баглап каан айттарын көвейин, дериг-херекселерин чарашын магадан мен.

Айттарын чөл-кудурун чолдайтыр таарып, чарышка белеткел кааны илден. Маши-на-балгат хоар шадга олар-ны-даа көрдүзүс. Та каш мөгө-лөр хушкен чүвө. Хушкен мөгөлөргө-даа, келген чонче-даа аш-чөм дээжиниң курай-лап, курайлап чажып турар. Шанал-мактал кылдыр та чүкү алган чүвө. Анаа Оскур оглу мөгө Мөндөдө шүлгөн Сөөлүндө көрүп чоруурмга

чамдык мөгөлөр дег ишти-хыны шөргөтөгө-даа эвес, дыка узун, кыска-даа эвес, арган-семис-даа эвес, өйдө шилгедек, ортумак дүрт-сымнык мөгө чоржук. Ол мээң даайым болуп кижик. Ооң-биле кады-кожа чурттап чораш болгаш аажы-чанын, дузаар-гаан, экиргезин, биче сеткил-дин, ажилгырын көрүп чор-дум. Бир катап часкаар кы-жын авам-ачамның кожалары шагаа байырлалы эрттирип бот-боттарының аалдарыңче чалажып, ойнап-хөлгөп тур-гаш, хана бажында кыштардыр кыдыр азып каан кургунай сый шаар мөөрейге кымның кандыг-даа арга-биле чадал кааны кургунайы солагар холу-биле ужуңдан бектей туткаш, оң холунуң чудурун ырадыр чоокшудалып, хенер-гедип тургаш үстүргө, дал ортузундан үстүп чаштай берди. Оон шаналыңга ке-чим шай алгаш, аалдың улуг хүндүлүг кижизи болуп Сан-дык аккынын иези кырган шугаганчыга ийи холдап сунарга, оозу база ийи холдап алгаш, тейинге дээстирип хүлээп алды. Хар-назын улугаа чедир көрүлгө ойнаар, турникке туттунар, шахмат мөөрейинге бо-ла шаналыңгы чер алган турар, сыгырттыр, хөөмөйлээр-даа, клуб эргелекчилеп, чолаа-чылап-даа чорду. 9 кожуун байырлалыңга экилген чары-аш айттарын Кожайнын Эзим адаандан салгаш, Оваа-лыг хову, үзүк таварып балдыр-гаш, индир чоогунга тыртар турган. Ынчан Улуг баарыңа амгы ышакш шыршы ыаш-шет бар эвес. Узун, делгем хову болбазыкпе. Анаа ТАР-нын шериг черинден полков-ник Сувактын акызынга белек кылдыр эккеп бергени ак-бора улуг атыгы база салган. Сөөлүндө чыгышты Наважал дыка эдилеп чорду.

Кожай унунга чонунуң байырлалыңга кыскаалдары ТАР үезинде чылдың эрттирип турган болза, СССР-ге кат-тышкан соонда ол болбастаан, утундурган. Ындыр-даа болза 1950 чылдар эгезинде Устүү аалдар чайлаанын чоогу көү-шгы хөлбеченнээр делгем шыкка футбол, волейбол шөл-дерин кылып, анаа спортчу маргылдаалары байырла-лар үезинде база дыштаныр хүннеринде Кара-Сугнуң даг рудазынын шинчилеп ажил-ларын чорудуп турган ажил-чынар, специалистер эртти-рип турганнар. 40 чылдар төн-чүзүндө, 50 чылдар эгезинде, каш-ла үе дүргүзүндө Кара-Суг өзүлүг хоорай апарган, эмнелге, школалар, ыш ажил-агый чери, милиция дээш хөй-лө организациалар ажилдап турган. Анаа ийи школа, бирээзи ийи каа орус, тыва өөреникчилери анаа өөредип, кижизидип турду. Школары баштайгы өөре-никчилери Очур Шириндүү — харылзаа черинин дээди эртемниң специализи, ам телевидение черинде ажил-дап турар, композитор Каа-лыр-оол Бегзи чонунга бараан бооп чор.

Кара-Суг, Ак-Туруг школа-ларынын аразында спортчу маргылдаалар чыл санында болуп. Мен оон кижикчи бооп чордум-даа. Спорт мөө-рейлеринге ак-тургулдар би-риги черни алыр, а уран чүлгө баян, аккордеон база улустун хөгжүм херекселде-ринге удеттирип ойнаар бол-гаш кара-сугжулар тилеп үнөр турду.

Чер-черге онзагай дыт ая-маа турар. Ындыр азынзыл дыйтарны бистин өгбөлөри-веси: хам ыш, бай ыш, тел ыш деп көрүп, аажок хүндү-лээр чорашанар. “Ыш-биле ыштың дзылың аңгы, кижик-биле кижиниң чаны аңгы”, “Чангыс черден үнгөн тел-чыгы кезип болбас, чангыс черге ойнап чораш элик, хүл-бүстү чарып болбас” — деп, өгбөлөригез чыгып, сурган чо-рааннар. Огууус 5 харлыг турда, кырган-кези эдөртип алгаш, чалгак кезиндеде ча-нында соок, кара сугагып бат-кан эрик кырында чангыс дес-тен үнгөн ийи аңгы ыш баа-рында чалбак дашка аш-чөм

дээжизин салгаш: “Бо болза тел ыш деп чүвө-дир, огулм. Мен мону маңаа оң бажы до-зуп чораш, чаш үнүш турда эскерип көргөн кижик мен, көр даан, ам аажок узуп өзүп кел-ген. Оран таңынын бир яныз онзагай ховар үнүжү-дүр. Сөөң ачаң, угбаларың чаш чорда-ла маңаа кээп, чөм ай-маан салып каар чордум. Ча-раан көрөм, чалгыг үендерге маңаа кээп, аш-чөм дээжи-зинден салып, чалбарып, йө-рөз каап чоруур силер, чүвө журулуп боор чүвө” — деп чаган.

Ужөн чыл эрткенде, кы-рган иезиниң чыгынын сактып, ачаа баргаш, чажында көргө-ни ол ыжын эңдеп тилпайн чал болган. Кайы-даа шагда кадып, кургап көрбөз, көү-дөсө-даа, сыгытас-даа ол-ла тавы-биле агып чыдар кара сугунун унун өрүлөй дилеп чораш, тып чөдө бээрге, дескиндир оваланган ыш-даш эңдиктер, кырган-незиң аш-чөм дээжи салып чораш чалбак дашкың узурум дола берген, чыгыс аразыңче ша-ла шымын берген болган.

Чоокта чаа оларымның ажы-төлдү эдөртип алгаш, анаа чедип, чанында оваланган, ушкан ыш-дашты арыглап-аштап, иезиниң чыгынын сактып, оң чалбарып-хүндү-лөп чорашы ыжынның баа-рында чалбак дашты эде салып, арыглап-ашташ, тел ышты хүнээркектей үш дес-киндир артыштап арыглааш, ийи адагыштыгаш тургускаш, ак өңүт чаламаны салгы-хатка кииксип турар кылдыр акаш, даш кырынга аш-чөм дээжиниң салып, тыва суксу-нос-кара-биле оран-делеге-йи-бистин дөрт чүтүңге чажып йөрөзү каан бис. Чангыс дес-тен боларан хадың-биле дый-ты көөрге, чарашын, көрүш-түүн. Сактырга, ак-көк дээр адаанда эргеленчип куспак-ташкан чалыны назы үезиниң оолдары, кыстары-ла! Ол ышты долгандыр чалтып үнгөн аш-бестин көвейин.

Чанында соок, кара сугну пахтаарга, кижик бажыңа чык дээр. Артында кижик шылдап кирип сергеп кээр.

Көдээзилде чогураа, инек-караа, кызыл-кат, кызыркы-караа, хылба сывы колдап үн-ген магалыңга ла оран. Тел ыш-тан ырак эвесте Кожай утлаан орук ийинде шеттиг арга-биле хүрээленген аал коланы — чайлагны улус ам шуут-ла “Алдын кула” чери деп адал апарган. Ол чүл дээрге чыл-дын чайлаар чайлаанга ам чы-рык черле чок, дыштат уйгу-зун улуп чыдар ада-иесис ал-дын куудын анаа эрттирип, ырак-узак, чоок-кавы чоңу анаа чаган. Кызылдан теле-видение база солун, сеткүүл ажилдакчылары-даа келди-лер. Ам ол чоок-кавыдан өгө-нишкен уруг-дарыгын ку-дзын чылдын ол черге эртти-рери чанчыл апарган болгаш чалаа-биктерге безин Ко-жайның “Алдын кула” черинге деп каарга-ла билдине бээр. Шынап-ла, көктүг-шыктыг, серин дөвөзлөп өл-чөстөн чаглак болуп, куспак четтес чоон унут чокпак-чокпак са-рыг дыйтарлыг болгаш кө-рүштү-даа, сонуурганчы-даа чер чүвө. Чоокта чаа аңаа ты-ва, орус чалыы оол, кыстың на-йралдыг интернационалчы өг-бөдө куудазы база болуп эр-ти. Кызыл суглуг Баян-Кол чурттуг кенивис-биле огтувус-тун кула-доюн маңаа эр-ти-рип, баян-колчулар-биле ку-дзуи болуп, кырган-ачай, кы-рган-аай апаргылаан уруг-да-рыгыстың ажы-толун карак-тажып, ам-лаа алак-бышкы-а-выс чик чурттап чор бис.

Бодум баштааш, холдун беш салаазы дег, беш кыс думаларымның дорулуг өскө-көн, ада-иеситин колхоз-совхозтун хой малын эстүрүп кадарып чорашы база авазы-стын сөөлүг орукче үдөз бо чалааыс сеткил-сагыжы-выска утундурбазы-биле сиң-ниги артып калган, а ава-ыстың чырыктыгы ову-хевир бистин аравыста кезээ мөңгөдө өшпөс чула бооп чырып чоруур.

Маадыр-оол АРТАЛ. Кызыл хоорай.

Билип алыңар

Чүүү шаптыктап турарың?

Сөөлү үеде Тыва Респу-бликаның девискээринге ур-халаптын болган чылдагаа-ныннан аргыжылга айты-рында бергедээшкинер тургустунган. “Тывааны суг аргыштырылга” компани-нын чингине директору Олег Витальевич Петровтун чугаа-зы-биле алырга, эжинди-рийшиңге бо чылын багай

эвес белеккенген. Уер бол-ганын түнелгиде Би-Хем-нин суу сыгыгайы турар. Пассажирлер аргышты-рар теплоходтар чүк сөөртү баржалар белең. “Кажан суг бодунун хемчөзүнчө кирип, эжиндирийшиң эгелээринге таарымчалыг байдал тургу-сту-на бээр болза, даарга-даа — эжиндирийшиңни эгелеп

болуп бис” — деп, Олег Виталь-евич бузурдиг чугаалады.

Тываын сугжулары эжин-дирийшиңни эгелээрин четкилени манат турар, ону чүгө суг-халап шаптыктап турар дээрзин чурттакчылар-нын билип алыры артык эвес. Сергей ХЕРТЕК.

Дилег

Кирип бээрин “Шын” солун дамчыштыр удурут-баштаар черлерден дилеп тур бис. Суг улугтаканын ужурундан Кызылче аргыжар орукту суг алган. 5 хонук иштинде ха-рылзаа чок олурдуус. Оон-биле кады уругларыстың май айда алыр пособезин ам-даа абалдыыс. Суурун бөлүк чуртта-чылары.

Бүрүн-оол ХУЛЕР.

Чыгыт сөс

АЧЫ-ДУЗАНАР ДЭЭШ

Танды кожуунун Балга-зын ортумак школазы — республиканың улуг школа-ларынын бирээзи. Ам бөгүн школада 800 ажыг холушак орус, тыва өөреникчилер бар. Школары одалга системазы үрелгенден бээр бүдүн чартык чыл четкен. Чайгы ремонт үезинде септел кылып ажилдар кончуг хөй.

Школа 70 чыл болган оон таварыштыр ачы-дуза мара-фонун чарлааш, апрель 29-та эрттирген. Анаа чедирген ачы-дузазы дээш ТР-нин Күрү-нениң өнү-хөргөни комитети-нин даргазы Борис Константи-нович Балчы-оолду башка-лар коллектив оонза демде-леп, өөрүп четтиргенин илери-лидир тур бис. ТР-нин Эрте-м комитетинин даргазы-нын оралакчызы Наталья Күске-Караевна Ховалыгга, Танды кожуунун өөредилге

килдизин эргелекчи Урана Түпүшова Салчакка ол ышакш Өөредилге аямзы-нын сайды Петр Александр-ович Морозовка мөгөйдис. Кожуунуң школарынын удурутчуларынга болгаш башкаларынга, Балгазын эм-нелгизин эмчилеринге, доозукчуларынга школага чедирген ачы-дузазы дээш улуу-биле өөрүп четтирдис.

Мээң адымын бижиезин редакциядан диледим.

ЧЕДИИШКИННЕРНИ КҮЗЭЭН

Россияга социал ажил-дын күрүнө организаци-зынын ажилдап эгелээнин-ден бээр 300 чыл оюн байыр-лааары-биле холбаштыр байыр чедириишкинни хү-лөзүп көрүңер. Эрткен чүс чылдарда социал ажил бе-лен эвес орукту эрткен. Рос-сиянын күрүнениң тургусту-нарын болгаш чаарты-нышкыны байдалда-

рында социал ажилдың ро-лю база туружу улам өсөр. Социал ажил дээр ыш-каш ындыг чаагай адырны профессионал ажил-чору-дугазында чедириишкин-ни күзедивис. Күрүнө Думазының Күш-ажыл болгаш социал политика талазы-биле комитетинин даргазы В. Т. САЙКИН.

Ыдыктыг башкыга сөңнээри-биле

Чырыктыгы XIV-кү Далай-лама Тензин Гьятцо июнь 18-тен 27-ге чедир Балтика чоогунун чурттарынга моорлап кээр.

Ыдыктыг Далай-ламаны Тываже чалаары-биле база Тыванын чонунун мурнундан өргүл өргүп, сарыг шажынын өөредин хүлээп аары-биле чоруур төлээлерин Тываның Камбы-ламазы Еше Дагба баштаар, а ону удурут турар улус Кызыл хоорайнын “Манзшпир” аттыг сарыг шажынын чүдүлгө чериниң кежигүннери болуп. Ынчангаш Тываны төлээлээр бөлүк Ачылгы Далай-лама Башкыска сөңнээри-биле шыдар шаанар-биле өргүлдөн чып, бисти дамчыштыр чоруларын диледивис! Өргүлдү Камбы-лама эргелелинде Төп “Чеченлинг” хүрээде № 2 өрөөндө чып турар!

Хелиң Еше ДАГБА.

Алдын-мөңгүндөн үнелиг

Бурун шагдан бээр бурун-гуларыстың амыдыралы-нын ову-хевир сарыг-шажынын, Ак орукту үн-дээш, изеэн, делгереткен Будда Башкыстың куугла-зын айында, амгы үеде Будда — XIV Далай-лама Ыдыктыг Башкыс-Баштың чыгыс Балтий далай чогуунда чурттага июнь 18-тен 28 хүннеринде алдын-мөңгүндөн үнелиг эгээртинмес эртемин хайырлап баар. Анаа мындыг тураскаалдымын бижидим.

Баштыңчыгыс Далай

Башкы

Балтикага баар өйдө

Бар-ла турар амылгыга

Сүзүлгө-биле

Николай КУУЛАР.

Уругларга белек

ЭКИ ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕР

Чылдың-на Кызылдың Уруглар бажынының бичи чаштарынга Тыва Респу-

бликаның Дээди Хуралының депутаттары июнь 1-де олар-нын байырлалында өөрүш-күзүн үлөжип чедип келирлер. Ол чаагай чанчыл чүгө журажылгалар-биле кызы-гаарлатынмай турар. Эрт-кен кыжын депутат Иван Чувчин дөткимчези-биле кылдырган чунуга арыг аагарга селгүстээшкин үе-зинде хөлөп ойнаар аргалыг апарганнар.

Бо чылын Уруглар хүнү — июнь 1-де Дээди Хуралдын Даргазы Шолбан Кара-оол баштаан парламент ажилдак-чылары база катап чаштарга

байыр чедирип кээп чораш. Күзүн школаже өөренип кирер уругларга олар бири-классчыларга таарыштырган тускай бөлүк белектерин тыыскаан. Депутаттарга өөрүп четтиргенин илередип, уруглар ыры-шулук, хөлгү оюнордан тургускан концер-тин бараалгаткан. Шолбан Кара-оол биле Чечекмаа Сагды уругларга йөрээл сөс-терин сөглөп, келир чылын школага тергин эки өөре-рин күзээннер. Ооң-биле чергелештир аалчылар уруг-ларга чүрек хевирлиг улуг, чаагай, чараш торту сөң-нээнер.

Дина ОЮН.

Спорт

ОРГАНИЗАСТААНЫ ЭКИ

Тес-Хем кожуунуң Шуурмак ортумак школазынын баазызын кожуунуң аразында спортчу маргылдаалар болуп эрткен.

Бо берге үеде кожуунуң өөредилге килдизинин мар-гылдааларын организастап эрттиргени эки. Башкылар чеже-даа чак оон ажилды болза, өөреникчилеринге үлгөргө-чижек болуп дээш боттарынын спортчу сонуур-галык көргүзүп, мөөрейлерге киришкен.

Спортчу оюннарның түн-нелинде волейболга бириги черни О-Шынаа, ийгижин Кызыл-Чыраа, үшкүзүн У-Шы-наа школары тус-тузунда үлөшкенер.

Эр улус аразында шы-дыраа маргылдаады чидиг демселгө эрткен. Хууда бириг чөд дээш оюннарга бириг черни Т. Самдан (Кызыл-Чыраа), ийгиг черни Э. Мамай-оол (Шуурмак), ушкүзүн А. Чүлдүм (О-Шынаа) алганнар. Херээжен ойнак-чылар аразында Кызыл-Чыраадан К. Самдан биле Шуурмактан Л. Сат бириги, ийгиг черлерин үлөшкенер.

Михаил КУУЛАР.

Шуурмак суурун башкызы.

Ломбард ажиттыганын

“Саян” салыг бажынын ийги кадында ломбард ажит-тыганын. Ажилдар шактары: 12.00 шактан 17.00 шакка чедир. Вокресенье — дыштаныр хүнү.

“Шын” солунну дамчыштыр

Бистин эргим ачаыс, кы-рган-ачаыс, акыыс, чевестис, күш-ажылдың база партиянын хоочуну, баштайгы суралгы журналистерин бирээзи, төөгү эртемнеринин кандида-ды, эртемден, күрүнө амыды-ралынын идепкейлиг кижик-чи, Кызыл хоорайнын Хүндүлүг хамаатызы чораш Оюн Араптанович Толгар-оол үзүс араанынын соонда, 89 харлап чораш амыдыра-лында, чырык өрөмчөйдөн чарлып чоруткан.

Ачаысты сөөлүг орукче үлөжип, качыгдалдын аар-

берге хүннеринде биске мо-ральдыг болгаш материалдыг дуза, деткимчени көргүскөн Тыва Республиканың Прези-дентизи Шериг-оол Дизижик-ович Ооржакка база В. О. Юнган, А. К. Канзаай, Т. Ч. Норбуга, В. Д. Март-оолга, Кызылдың хоорай чагырга-зынга, партия күш-ажыл чөү-лөлдөргө, ажыг-шүжүү-вүстү үлөшкен чоңууска мөгөйип, четтиргенин илери-тиретиш.

Бүтү төрөдериңиз мур-нундан уруу В. О. Толгар-оол.

Редакцияга чагаалар

Чаа номче кириерин сүмеледим

МЭЭН ҮНӨДӨЛИМ

Вера Сергеевна Чыл-бакты алдын үжүк-биле бижирип журулуп эң тер-гийн дээр өзүлүг улуг башкы деп санаар мен.

Вера Сергеевна менээ “А” деп үжүктү өөредип, эртемнерин, школаның эжинин ашкып, чүңү-даа бил-бес чашка делегейини ал-дын дүлгүлүүн берген. Ме-ни школачы кылдыр хү-лөзүп алган башкыма чер-ге чедир мөгөйип, чанын-га турган болзумза, чаа-гыңче ошкап каар ийик мен.

Чүгө өөренип эгелээ-нин үнелээр, чүгө мынчал-дыр мөгөйип турар кижик боор, кижик бурузу демей кылдыр школаже өөренип кирер эвеспе деп бодаар боор силер. Чүл дээрге, мен бичимден тура-ла II-ги бөлүктүн ивалити, ийи даянгыштыг чурттаар салымнык болган мен.

Колдуктааштыг бички ки-жини өөредип башкы кижиге берге база мени анаа уруглар өөренир школага хүлээп алгыры

база улуг айтырыг кыры-га турган. Ынчалза-даа Вера Сергеевна кандыг-даа бодал, бергедээшкин чокка мени клазынга олуртуп өөрткен. Ынчан башкынын: “Мээң база бажым дүгү ак, джим куржук, силерниң база димжир куржук, канчап өөренир улус боор бис, аа?” — дээр сөстөрүн чер-ле утпас чордум. Ол үеде Ак-Туруг ортумак школа-зынга бистер Вера Сергее-внаның сөөлүг клазы тур-ган боор бис. Бисти белек-кел клазын доостургаш, башкыыс Кызыл хоорай-же амыдыралынын аайы-биле көжө берген.

Бо улуг, мерген угаан-ныг башкымын эгелээш-кини-биле 1989 чылда эң эки демдектерлиг дооскан мен. Ышкан билигнин ат-тестадын холга алгаш, улаштыр Новосибирскиде Колувань кедээ ажил-агый техникумунуң бухгалтер-экономист эртемни эң эки демдектер-биле чедип ал-ган мен. Техникум соонда

тарны тып ойнааннар. Ада-иелер аалчы болуп анаа олур-бааннар. Олар база тывыз-кытарны тып, уруглар-биле кады ойнап хөлгөш. “Үжүгүл” байырлалы башкыларга, уругларга, ада-иелерге солун болган.

Күзүн уруглар номчул, бижип, билбес келген. Ам дээрге сымылады номчул, шыыраңнады бижип, ырлап, шүлүктөп, тывыздыктап тур-гар болу берген. Класстың башкызы Тамара Самбылда-евна — республиканың хоо-чун башкыларынын бирээзи. Оон арга-мергежили улуг, дүржүлгөзү бедик. Ада-иелер башкынын күш-ажылчы, ка-зымак, чогаалдыкчы чоруунга чоргаарланар.

Эки өөргөнгөн дээш башкы өөреникчи бурузунге белек-тер тыыскаан.

Лидия ГРИТ.

Үжүгүл байырлалы

